

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТЕХНОЛОГІЙ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена питанням криміналістичного аналізу структури комплексу злочинів (технологій злочинної діяльності). Наше завдання визначити злочинну діяльність у межах окремої її технології, розглядає різні підходи до визначення її структури.

Сучасний етап розвитку економічної злочинності в Україні характеризується високим ступенем організованості дій злочинців та витонченістю злочинних схем збагачення. Останні постійно видозмінюються та вдосконалюються відповідно до економічних перетворень, законодавчих змін, розвитку новітніх комп'ютерних технологій. Характерною рисою злочинних проявів у сфері економіки, на нашу думку, виступає їх системний характер. Злочини, об'єднані в певну систему злочинної діяльності можуть бути охарактеризовані як комплекс злочинів або технологія злочинної діяльності [1, с.175–181].

Виявлення та розслідування комплексу злочинів пов'язане з багатьма труднощами. Не в останню чергу це зумовлено браком методичних рекомендацій та глибоких наукових досліджень цього явища. Методичне забезпечення розслідування технологій злочинної діяльності може носити вид комплексних методичних рекомендацій (тобто таких, які відносяться до пов'язаних між собою злочинів). Ця ідея була запропонована Г.А. Матусовським [2], підтримана та розвинута А.Ф. Волобуєвим, який розробив наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів в сфері підприємництва [3].

Однак поки що відсутній аналіз технології злочинної діяльності, як певного інтегративного утворення зі стійкими внутрішніми зв'язками, тобто системи. Побудований на суттєвих з точки зору методології криміналістики принципах та завданнях системно-структурного підходу [4, с.292-293], він може включати в себе: характеристику комплексу злочинів як цілісного об'єкта, що має нові інтегративні властивості; чітке відмежування комплексу злочинів від вищестоящих систем; розділення технології злочинної діяльності на елементи, стійкий внутрішній зв'язок та взаємодія яких характеризують її зовнішню функцію; виділення зв'язків та відношень різної природи (елемент – елемент, елемент – система, система – система та т.п.), виділення кореляційних залежностей у досліджуваних типах систем; аналіз функцій підсистем; дослідження комплексу злочинів у динаміці, тобто в аспекті розвитку тощо.

Дана стаття являє собою спробу розглянути структуру технології злочинної діяльності, виділити її складові елементи.

Як системне утворення комплекс злочинів характеризується наступними системними ознаками: цілісність, інтегративність (системність), ієрархічність та структурність. Остання є однією з основних ознак будь-якої системи та передбачає наявність якісно визначеного та відносно стійкого порядку внутрішніх просторово-часових зв'язків та відношень

між підсистемами, які визначають в тому чи іншому відношенні функцію даної системи та характер її взаємодії з іншими системами та навколишнім середовищем [див.: 4, с.292].

В об'єднанні злочинів як підсистем (компонентів) в певну технологію злочинної діяльності особливу роль відіграє суттєва взаємозалежність компонентів системи з точки зору реалізовуваної мети системи. Один зі злочинів виступає основним, в той час як інші є підлеглими і в залежності від функції, яку вони виконують, вчинюються до, після чи під час вчинення основного. Вони сприяють, так би мовити, настанню наслідків основного злочину та забезпечують життєдіяльність (або ухилення від відповідальності) злочинців в цілому. Варіанти поєднання основного та підлеглих злочинів залежать від багатьох факторів (мета, умови злочинної діяльності, характеристика осіб, що тим чи іншим чином стають її учасниками та ін.).

Основний злочин як підсистема розглядуваного комплексу відіграє домінуючу роль у функціонуванні всієї системи і з точки зору теорії систем може розглядатись як центр або ведуча частина централізованої системи [див.: 5, с.165]. Деякі дослідники виділяють внутрішньоцентровану систему, яка містить такий елемент, що відношення між будь-якими іншими елементами системи може бути встановлене лише за допомогою відношення до цього центрального елемента [див.: 6, с.154-176].

Аналіз структури комплексу злочинів зведений до його розкладення на окремі злочини та зв'язки між ними, на нашу думку, буде суттєво не повним і не достатнім для вирішення завдань криміналістичного характеру. Кожен злочин також являє собою складну систему, структура якої в кримінальному праві відображається в понятті «склад злочину», а в криміналістиці – у механізмі злочину та певною мірою у криміналістичній характеристиці певного виду (групи) злочинів.

Механізм злочину уявляє собою складну, багатокомпонентну, динамічну систему, яка утворюється: діями суб'єкта злочину, спрямованими на досягнення певного результату по відношенню до конкретного предмета злочинного посягання; діями потерпілого та осіб, що опинились випадковими учасниками (активними чи пасивними) події, що відбувається в конкретних умовах і обставинах, сукупність яких детермінує спосіб скоєння та приховання злочину, зв'язки та відношення між елементами механізму злочину. Ця система включає в себе суб'єкта злочину, його ставлення до своїх дій та їх наслідків, співучасників; предмет посягання; спосіб скоєння та приховання злочину, злочинний результат та ін. [7, с.33, 47; 8]

Криміналістична характеристика, за визначенням одного з перших її дослідників О.Н. Колесніченка, являє собою систему відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і служить побудові і перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування. [9, с.30] Таким чином, на відміну від механізму злочину криміналістична характеристика містить ознаки елементів злочинної діяльності. Система криміналістичних ознак економічних злочинів може мати наступний характер: суб'єкти

(суб'єктивні фактори): статус, мотив, цільова установка, операціональна установка, злочинні зв'язки, ролеві функції, властивості характеру, пристрасті; ситуація (об'єктивні фактори): місце, час, предмет, технологія, документообіг, кон'юнктура, рівень протистояння служби БЕЗ; способи виконання злочинних дій: засоби, процедури; сліди злочину (джерела інформації): особи, документи, речові докази [10, с.48-52]. Вказані ознаки за схемою, запропонованою А.Ф. Лубіним [11, с.11-13], можна об'єднати в три блоки: 1) суб'єктивний (мотив; цільова установка; операціональна установка і т.д.); 2) об'єктивний: умови досягнення мети (місце; час; обстановка; ситуація; предмет (об'єкт) злочинної діяльності); результати або сліди злочинної діяльності; 3) об'єктивно-суб'єктивний – способи злочинних дій.

Неважко помітити, що деякі ознаки не лише виходять за рамки складу злочину, вони взагалі характеризують не елементи злочинної діяльності, а інші фактори, знання про які сприятиме досягненню завдань розслідування. Тому при аналізі структури комплексу злочинів більш доцільно розглядати його механізм як сукупність елементів злочинної діяльності та інших взаємодіючих з нею систем. Таке поєднання уявляє собою певну цілісну систему з власними функціями, а не є механічну сукупність механізмів злочинів. Між елементами останніх існують різного роду зв'язки та залежності (в тому числі і кореляційні).

Оскільки центральною ланкою механізму комплексу злочинів можна вважати злочинну діяльність, ми звернемось до аналізу цього поняття.

Людська діяльність загалом являє собою рухома загальним мотивом систему усвідомлених, підпорядкованих єдиній програмі дій, спрямованих на зміну та перетворення зовнішнього світу, а також самої діючої особи – суб'єкта діяльності [12, с.87]. Злочинна ж діяльність, за А.Ф. Зелінським, – це система передбачених кримінальним законом діянь та тісно пов'язаних з ними інших предкримінальних та посткримінальних дій, психологічно детермінованих загальним мотивом, реалізація якого планується суб'єктом шляхом постановки та досягнення часткових, проміжних цілей [12, с.95].

На думку А.М. Кустова, злочинна діяльність – це сукупність злочинних та незлочинних дій, операцій та рухів, пов'язаних між собою єдиним криміналістично значимим відрізком часу, який включає декілька стадій [8, с.100].

Кожне з визначень має позитивні риси і може бути використане в дослідженнях. Визначення А.Ф. Зелінського більш вдало характеризує сутність та структуру злочинної діяльності у межах її окремої технології, оскільки використовується словосполучення «система діянь» та вказується на наявність часткових проміжних цілей, спрямованих на реалізацію загального мотива. У визначенні А.М. Кустова заслуговує на увагу вказівка на обмеження часових рамок злочинної діяльності криміналістичними факторами та на наявність її стадій.

Злочинну діяльність у межах комплексу злочинів можна визначити як існуючу у межах криміналістично значимого відрізка часу та впорядковану в декілька стадій систему передбачених кримінальним законом діянь та

пов'язаних з ними предкримінальних та посткримінальних дій, спрямованих на реалізацію загальної мети. Ми не вважаємо вказівку на детермінованість злочинних діянь загальним мотивом, оскільки злочини можуть вчинюватися різними особами, які керуються різними мотивами.

Злочинна діяльність як структурне утворення складається з наступних систем: а) властивості та якості злочинця (суб'єкт діяльності); б) спосіб скоєння злочину – зв'язки в діяльності, причому зв'язки уявляють собою різноманітні поєднання взаємовідношень та взаємодій, котрі в різні періоди часу передують один одному, змінюють один одного або співіснують та поєднуються один з одним. Ця властивість діяльності об'єднує суб'єкт, об'єкт, знаряддя та засоби в єдину цілісну систему; в) засоби скоєння злочину (засоби діяльності); г) предмет злочинного посягання (об'єкт діяльності); д) кінцевий злочинний результат (мета діяльності) [див.: 8, с.99-100]. Деякі криміналісти вважають необхідним розгляд наступних змістових елементів діяльності: мета, об'єкт, суб'єкт, засоби та процес діяльності [13, с.6].

А.Ф. Зелінський будує ієрархічну (вертикальну) структуру злочинної діяльності, що має три рівні. На нижчому знаходяться операції, потім – дії, а на вищому рівні – власне діяльність. Співвідношення між названими рівнями таке, що кожен нижчий є способом для реалізації вищого. Також можливий розгляд лінійної (часової) структури, яка являє собою співвідношення між протиправними діями однієї і тієї ж особи впродовж певного часу [див.:12, с.96-99].

На нашу думку, структура злочинної діяльності у межах комплексу злочинів може розглядатись у двох аспектах:

Елементна (умовне позначення, оскільки структура завжди складається з певних елементів). У цьому випадку вона складається з суб'єкта, мети, мотиву, способу (процесу), засобів, предмета (об'єкта), наслідків.

Часова (фазова, стадійна). Кожне діяння має декілька стадій (приготування, здійснення та приховання (протидія)). На кожній з цих стадій вчинюються злочинні та незлочинні дії, мета яких є етапом реалізації загальної мети діяння. В той же час ці діяння теж утворюють певні стадії злочинної діяльності комплексу в цілому. Мета здійснення цих діянь та пов'язаних з ними пред та посткримінальних дій є частковою, проміжною по відношенню до загальної мети злочинної діяльності. З точки зору системного підходу ми маємо певну ієрархію систем, де кожна входить до загальної щодо неї системи та має власні підсистеми.

Таким чином, часова структура злочинної діяльності не обмежується необхідними для кваліфікації рамками діяльності винного (винних) по підготовці, скоєнню та прихованню злочинів. Слідчому для правильної кваліфікації, спрямування розслідування в потрібному напрямку (вирішення тактичних та стратегічних завдань), забезпечення повноти, всебічності розслідування та ефективності доказування необхідний значно більший обсяг інформації. Ця інформація може стосуватись зародження протиправних замислів, обрання жертви, предмета посягання, розробки плану здійснення посягань, дій винних щодо вивчення обстановки, підбору кадрів, консультацій зі спеціалістами, а також дій винного після здійс-

нення злочину (або злочинів) – реалізація майна, набутого злочинним шляхом, протидія розслідуванню, підготовка до наступного злочину тощо. Тобто необхідний криміналістичний аналіз пред- та посткримінальної поведінки винного, які є складовими елементами злочинної діяльності в цілому.

Подальше дослідження структури технології злочинної діяльності у вказаних напрямках допоможе не лише більш глибоко проникнути в сутність цього кримінального явища, але й сприятиме, на нашу думку, розробці ефективних методів боротьби з ним з боку слідчих та оперативних працівників правоохоронних органів.

Список літератури: 1. Волобуєв А. Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованної злочинної діяльності // Вісник Академії правових наук України. 2001. №4 (24). Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна в сфері підприємництва. Навч. посібник. За ред. проф. О.М. Бандурки . Х., 2000. 2. Матусовський Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ними злочинів // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998р. Х., 1999. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х., 1999. 3. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: Автореф. дис ... д-ра юрид. наук. Х., 2001. 4. Криминалистика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. М., 1986. 5. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. М., 1973. 6. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. М., 1978. 7. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. проф. Р.С.Белкина. М., 1999. 8. Кустов А.М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления / Под ред. проф. Белкина Р.С. М., 1997. 9. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Глава II // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. К., 1988. 10. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики / Под ред. проф. В.Д. Грабовского, доц. А.Ф. Лубина. Ниж. Новгород, 1995. 11. Лубин А.Ф. Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики: понятие, формирование, использование: Учеб. пособие. Н. Новгород, 1991. 12. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. К., 1999. 13. Бахин В.П., Карпов Н.С. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: Лекция. К., 1999.

Надійшла до редколегії 27.02.03